

Novecento e dintorni

Grilli in Catalogna

editat per Nancy De Benedetto i Enric Bou

En el pas de la filosofia cristiana a l'ètica en l'Edat Mitjana: l'humanisme català

Julia Butinyà

(Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid)

Abstract This article describes the panorama of Christian philosophy on its way towards ethics from the point of view of Catalan literature, with special attention paid to Ramon Llull and Bernat Metge. This transition is marked on the Iberian Peninsula by the introduction of Humanism imported directly from Italy. This process became what it is known as Catalan Humanism.

Resum 1 Inici d'aquesta reflexió filològica dins d'un panorama europeu. – 2 Amb les arrels en Ramon Llull. – 3 La solidesa... humanística de Bernat Metge. – 4 Paper de l'humanisme català o de la Corona d'Aragó. – 5 Algunes reflexions a tall de cloenda al voltant del fenomen de l'humanisme.

Keywords History of Medieval Philosophy. Humanism. Catalan literature of the Middle Ages. Ramon Llull. Bernat Metge.

Hi ha persones que, sigui perquè són més altes intel·lectualment sigui perquè han pogut pujar més amunt, tenen una visió de més llargària. Són els grans autors, a vegades anomenats gegants, al costat dels quals ens sentim nans. I interessa molt el que veieren i escrigueren perquè eixamplaren l'abast visual intel·lectual dels homes corrents. A les lletres catalanes medievals, i més en concret al segle XIV, en comptem amb dos d'alt nivell i d'un moment de gran transcendència, el del pas del tarannà medieval al modern, pas en què s'imposa el racionalisme i el que arrossega. L'un acusa i denuncia el que és caduc, i en construeix una Art a tall de nou sistema filosòfic, però no aconsegueix de fet renovar les vies metodològiques; fou Ramon Llull. L'altre se'n riu del que és vell i la seva solució efectiva, en ètica i en estètica, és de recórrer als models clàssics; parlem de Bernat Metge. Tots dos dins la tradició cristiana foren avançats quant al ritme de les vivències europees, perquè es trobaven més encimbellats que la resta dels mortals. Això, a les lletres catalanes. A la Romània hi ha més giragonses, ja que cal comptar amb els italians.

1 Inici d'aquesta reflexió filològica dins d'un panorama europeu

Encara que el treball present té vida pròpia, la qual es desenvoluparà d'acord amb el seu propi títol, va estretament lligat i segueix un altre que he publicat molt recentment (Butinyà 2015a): «Llull y la filosofía laica medieval».¹ Aquest tracta de la seqüència Llull-Dante-Petrarca-Metge, on he allargat amb la inclusió del darrer autor la línia dels altres tres considerats els primers filòsofs laics, segons la proposta formulada per Catherine König-Pralong (2009). La justificació de l'afegit de Metge es pot concretar al fet que aquest autor – en moment de plena ascendència de Petrarca i sent-ne gran admirador – supera la moral petrarquesca, alhora que està fortament influït pels dos grans autors anteriors, Dante i sobretot Llull.

Val a dir que partim de la successió de filòsofs laics, de caràcter distint, però que, de manera evident i en plena Edat Mitjana, assenyalaren el gir cap a la modernitat; fet que alhora que separaria la filosofia de la teologia, projectava la ideologia filosòfica envers l'ètica.² Aquella primera disjunció és prou coneguda i fou acomplint-se en el temps, mentre que ens centrarem sobretot a la darrera projecció esmentada, no sols perquè no sigui tant coneguda sinó perquè va tenir lloc als orígens de la literatura catalana, on la coherència entre ideologia i moral té forta rellevància, i li afecta de dret. Així doncs, farem una abstracció sobre el curs del pensament medieval, per mitjà dels textos literaris, dins de plantejaments propis de la filologia,³ observant que – a finals del període medieval – filosofia i ètica anaven dissociades, cadascuna per la seva banda. I ho testimonien tots quatre autors de la seqüència esmentada, bé que ens centrarem als dos de les lletres catalanes: Llull i Metge, amb el benentès que l'objectiu és tractar de l'humanisme català.

2 Amb les arrels en Ramon Llull

Llull ja dona passos en la direcció de dita coherència en establir la guia de la raó per tal d'accedir a la veritat, amb la qual cosa no sols deslliga o independitza la fe de la raó sinó també la moral de la religió. Però se

- 1 Hi remeto, doncs, per als punts que ací puguin semblar massa resumits o complexos.
- 2 La separació implica distinció i autonomia, però cal que segueixin mantenint una congruència.
- 3 Entenem la filologia, com en la tradició clàssica i segons ens ensenyaren erudits recents – com ara el professor d'història de la cultura Miquel Batllori (1995), qui tenia un concepte de la història obert –, com una ciència inseparable de la filosofia. Hauf ho explica sota un concepte humanístic del saber, recollint-lo a través de grans crítics de la tradició catalana (2010, p. 23).

n'adona, des del *Libre del gentil e dels tres savis* (1274-1976), de la implicació moral com condicionant per les consecucions filosòfico-religioses obtingudes per la via racional. L'epíleg n'és bon testimoni, ja que els savis entenen que s'han de reformar a fi d'arribar a una concòrdia ideològica. Tot i que no caldria anar a una obra en concret quan tota la seva vida – i la seva Ars – ho fa palès, ja des del fet de practicar com filosofia de vida el que proclamava com filosofia racional. El contrast amb la seva societat ho manifesta la seva creuada intel·lectual front a la d'armes de fusta i de ferro, que no exclou però amb les quals pensa que no es té tanta eficàcia.

La via racional i la seva repercussió moral esdevindrien un sentiment i un convenciment de manera progressiva i a l'uníson en tot Occident, de manera que – per exemple, per continuar amb fets que afecten al llibre lul·lià citat – van anar canviant els ideals de superioritat d'una doctrina determinada pels de tolerància, així com els de diàleg suraren al damunt de les imposicions.⁴ Principis lul·lians, que es derivaven d'assumir l'acceptació radical de l'altre,⁵ i que afectaren de ple a Metge qui, no debades, assumeix des de començaments del I de *Lo somni* aquella obra lul·liana.

Però el model que s'ha seguit no és pròpiament el de Llull – encara molt medievalitzant – sinó el que marcà el moviment humanista, que representa genuïnament Bernat Metge;⁶ no perquè suposi una esmena envers el filòsof mallorquí sinó per ser més avançat que ell en el sentit que accentua aspectes com el naturalisme o bé hi afegeix complements de pes, com ara l'estètica (que Llull no desconeixia com a poeta, però que marginava) i sobretot l'humor (que tampoc no desconeixia però que gairebé arraconà). Trets que Metge havia begut al més pur classicisme, tot i la seva derivació lul·liana. Així, el posterior renaixement – donat que aquest moviment⁷ com a fill de l'humanisme s'hi troba o hi coincideix als seus orígens – ha

4 Bé que el procés encara avui és imperfecte en la seva realització, com prova que la generació que actualment ens estem jubilant, en la nostra juvenesa, ens anomenaven progressistes per recolzar aquestes tendències – encara aleshores considerades modernes – quant al vessant social (i a Espanya, a més, polític).

5 Per a un resum al dia de la ideologia lul·liana, vegin el treball de Domínguez Reboiras 2015; quant a una visió general, 2005.

6 El mentor del moviment fou Petrarca, però hem indicat ja que ens centrem en aquestes lletres; a banda que, malgrat el ple reconeixement de la seva ascendència intel·lectual, del punt de vista de l'ètica Metge el corregeix i el rectifica (Butinyà 1994, 2002a); i ho fa justament des de la plataforma lul·liana, d'encunyat i racionalitzat cristianisme. Amb tot, no cal oblidar Dante, qui també exerceix ferm influx al damunt de Metge, sobretot al II llibre de *Lo somni* (Butinyà 2002a, pp. 296-302); i quan, encara més, entre Dante i Llull hi ha moltes coincidències, i fins i tot possibilitat de contacte (Butinyà 2015c). Sobre Llull i el primer humanisme, vegin el meu treball de 2009a.

7 Batllori en fa la distinció (1995) i defensa la importància de respectar l'entitat de cadascú dels dos moviments, per tal com aquesta diferenciació permet aclarir les línies del procés i separar adequadament llur perfil i delimitació; bé que comparteixin la procedència.

de reconèixer la seva nissaga en Llull. I al renaixement - s'acostuma a entendre que - neix l'Edat Moderna, d'on davallem encara els homes del nostre segle XXI. I així doncs, Llull es troba en un cim medieval, però la seva descendència hi té molt a reconèixer.

Ara bé, dins de la nostra focalització, cal puntualitzar la importància de la influència lul·liana sobre Metge, cosa lògica si hem comentat que es reconeixen en Llull arrels de l'humanisme i Metge n'és un pur representant.⁸ Així doncs, si sobresurt el protagonisme i força de la cultura catalana en aquesta etapa primerenca, avancem ja d'ací estant que es mostra apropiada la denominació d'humanisme català, gestada per Antoni Rubió i Lluch (1918) i encunyada per Martí de Riquer al títol d'un llibre carismàtic (1934). Cal aclarir que amb aquesta denominació no s'al·ludeix a la llengua utilitzada⁹ sinó a la producció de caràcter humanista a la Corona d'Aragó. Producció que té el seu punt àlgid en Bernat Metge¹⁰ i un precedent en Ramon Llull.¹¹

Cal insistir al fet que l'humanisme com moviment abasta no sols les manifestacions ideològiques i artístiques sinó que és resultat i ve determinat pel vessant moral; així, s'ha dit sovint que es palesa a les actituds (Rubió i Balaguer 1990) a causa de la diferent manera d'entendre l'home. I aquell pas - que, com dèiem al començament, és el detonant que caracteritza la modernitat, i harmonitza filosofia i ètica -, ho havia començat a donar Llull, fermament ancorat al cristianisme o a la doctrina de la creu, d'acord amb la seva visió i segons la seva Ars.¹²

Excediria d'un article l'intent de fer un repàs pels autors o moments que van assenyalant el canvi i les sinuositats dels que podem anomenar autors 'mixtes', amb un peu al medievalisme i l'altre més o menys recolzat a la nova tendència; passant per un ampli ventall d'Arnau de Vilanova a fra Antoni Canals o Francesc Eiximenis. Cal tenir present que l'àmbit de

---

8 La successió d'aquests orígens, des de la literatura catalana, els he estudiat en una trilogia: *Tras los orígenes del Humanismo: 'Curial e Güelfa'* (2001), que vaig seguir amb la figura de Metge, l'humanista per antonomàsia: *En los orígenes del Humanismo: Bernat Metge* (2002a); anant a parar a les arrels en *Detrás de los orígenes del Humanismo: Ramón Llull* (2006a).

9 S'ha d'incloure la producció en llengua llatina, gens menyspreable i que ha estudiat Mariàngela Vilallonga.

10 Un antecedent clar és el seu padastre Sayol (Butinyà 2002a, pp. 37-48), tot i que s'hi compti només amb el pròleg de la seva traducció de Pal·ladi.

11 En referència a la llengua i partint de la crònica jaumina, en diu encertadament Ricardo Da Costa: «Jaime tateia, Llull se assenhoreia, Metge sublima» (2016, p. 3).

12 Un exemple de modernitat lul·liana ens el dona un verset del *Libre de Contemplació*, el 25 del cap. 188: «Aquella lig, Sènyer, qui significa e demostra major igualtat enfre marit e muller, aquella lig és significada mellor que la lig qui no mana tan gran igualtat ésser enfre marit e muller» (Llull 1960, p. 553).

la corona catalanoaragonesa, que seguia les petjades dels trescentistes italians – evidents pioners en la revolució que s'estengué al conjunt hispànic, via Llevant, i de mica en mica impregnà les altres cultures del que reconeixem com Europa – no fruïa del nivell cultural de les cancelleries de la península veïna. Per tant, l'assimilació va ser lenta, barrejada i desigual. Tot i que va assolir el purisme i un zenit artístic.

Bernat Metge, doncs, cal veure'l com autor molt principal del moment humanístic del renovador segle XIV, i així mateix de la literatura catalana. Malgrat que sigui molt poc conegut arreu i no hagi gairebé influït, això no li treu ni el mèrit, ni el valor ni la precedència. El fet clau i segell de la seva personalitat és la seva fidelitat envers el classicisme; per tant, comptava amb el racionalisme i el naturalisme com a guies, trets que per si sols el configuren com emblemàtic de la renovació. I això, arran dels comentaris exposats sobre Llull, ens porta a entendre que no és casual ans causal, que aquest autor rebí una profunda influència de Llull.¹³

Potser caldria afegir que donar el salt dels laics a l'humanisme, com estem fent, no és cap novetat: «En las raíces y en todo el desarrollo posterior de humanismo hay, en efecto, una dimensión ética decisiva y caracterizada por un peculiar laicismo» (Rico 1987, p. 514).

3 La solidesa humanística de Bernat Metge

La principal obra del gran autor és el diàleg *Lo somni*, en el qual ens concentrarem.¹⁴ Consta de 4 llibres, el primer dels quals, base dels següents, és de tema filosòfic i tracta de la immortalitat, recollint de manera enginyosa i enmig d'una simpàtica conversa entre dos amics – l'autor i el rei mort – els arguments de les diferents cultures i tradicions. A partir del llibre II tanmateix rellisca progressivament cap el tema ètic (Butinyà 2002a, pp. 281-313). Si representéssim l'obra per mitjà d'un díptic, tindriem a una banda la temàtica filosòfica esmentada dins el llibre I, i a l'altra, els llibres III i IV, dedicats a la moral; enmig, el II fa de frontissa, la qual manté la unitat de pensament que ja caracteritzava Llull (Butinyà 2007b).¹⁵

13 Sobre aquesta influència i la relació Llull-Metge, que ja va detectar amb claredat Rubió i Lluch, he efectuat múltiples treballs. Vegeu bibliografia.

14 De *Lo somni* donem tan sols les mínimes coordenades per tal de seguir el nostre fil. Tampoc no correspon presentar al gran autor en un treball d'abstracció; basti remetre a l'edició i estudi canònic de Riquer (1959) i a l'edició que seguirem (Butinyà 2007a). Entre els monogràfics més recents destaquem el coordinat per Butinyà, Cortijo, Martines (2013).

15 Segons això, ciència i moral van unides, idea que seguirà l'humanisme cristià, que fa via per Metge i pel *Convivio* abans d'arribar a un Lluís Vives (Butinyà 2007b). Aquest plantejament encaixa amb el fet que el pensament lul·lià hagi influït al damunt de destacats humanistes, com ara Pico della Mirandola i Nicolau de Cusa. «Pico, com el Cusà,

El resultat artístic és d'una bellesa tal que s'ha sabut veure al llarg dels segles malgrat la incomprensió dels continguts, i fins i tot ha surtat per sobre de la molt dividida crítica del segle XX. La meua posició en aquest treball sosté que, a més de l'art amb què està elaborat mitjançant la llengua i els rics recursos literaris, és extremament bell pel seu contingut, per tal com reproduïx amb nova llum idees greus que el seu autor entengué i volgué reflectir.¹⁶

Metge hi ajunta les branques de l'agustinisme i del lul·lisme,¹⁷ a través de les quals exposa la vida de l'esperit, mitjançant les aportacions de filòsofs, poetes, científics i devots del bagatge universal. La conjunció que fa dels autors clàssics i cristians la presenta rere la definició de l'ànima de Cassiodor,¹⁸ autor d'influència classicista i molt influït per sant Agustí; però és en aquest sant en qui es recolza des del començ de la seva reflexió introspectiva, partint de les *Confessions*. Passa després a identificar-se amb el gentil lul·lià del *Libre del gentil e dels tres savis*; però l'exemplaritat del gentil la seguirà a través del model dels clàssics, cosa que fa d'acord amb els criteris d'elevació del *De Civitate Dei* quant a aquests autors.¹⁹ Tan gran és l'autoritat que li proporciona a Metge aquesta obra que, gràcies al salt que li permet, arriba a fer profeta a Ovidi (Butinyà 2007a, p. 89 i nota 91). És una assumpció del bisbe d'Hipona,

capí el veritable sentit de la filosofia i la teologia lul·lianes: la recerca apassionada de la unitat del pensament. Pura utopia quan una tal unitat de pensament vol abraçar fins les ciències naturals, com ho fa Llull. Noble esforç, en canvi, quan es tracta primàriament de l'especulació filosòfica i teològica. I és només aquest pensament unitari, comú a la tradició agustiniana i al neoplatonisme italià del Renaixement, allò que Cusa, Pico i d'altres anaren a poar en la doctrina del mestre Ramon Barbaflorida» (Batllori 1993, p. 376. Vegeu també Rubió i Balaguer 1990, p. 108, p. 135...). N'hi trobem una explicació senzilla considerant que l'aspiració a la pau i la unitat, pròpia d'èpoques que anomenem modernes, es realitza en múltiples facetes (del camp teològic, polític...) i que els primers humanistes la manifestaven sobretot a través de la conjunció unitària de classicisme i cristianisme. Així, reconeixem a *Lo somni* la naturalesa, la ciència, la filosofia i la moral sota l'ensamblatge tan particular lul·lià degut a la seva peculiar recerca de la unitat de pensament i de les creences. És a dir, aquesta fusió, característicament lul·liana, conjuga amb la que serà eminentment humanista, confeccionada gràcies a nous criteris, com fruit de renovades lectures poudes al classicisme. Sobre Llull i el Cusà, poden veure també Butinyà 2009b.

16 Lligant amb la idea del paràgraf anterior, podríem pensar al quadre de Rafael de *L'Escola d'Atenes*, on cal distingir la bellesa del que transmet i la de la seva realització pictòrica. La comparació no és un mer exemple, ja que la temàtica d'aquell quadre i l'esperit d'aquest diàleg són ben pròxims. Amb la diferenciació que un text pot ser molt més exacte i eloqüent.

17 Poden veure l'hipotext de les fonts del I llibre en Butinyà 2002a, p. 500.

18 A destacar que la pren del *De anima*, obra que Petrarca tenia glossada; per tant, li és també una adhesió indirecta.

19 Hi afegeixo ací un nou reflex del tractat agustinian a *Lo somni*, utilitzat al passatge de la mort de Lucrècia, d'on pren Metge la idea que no és lloable venjar o punir en el propi cos el crim aliè; segons diu Metge, «car punint lo peccat strany en lo seu cors, matà aquell» (Butinyà 2007a, p. 242).

doncs, ben diferent de la que fa Petrarca al *Secretum* i a la qual Metge s'oposa en el III llibre.²⁰

La marca lul·liana, que apareix als cercles erasmistes (Batllori 1995, pp. 171-190) ve d'aquesta assumpció del gentil «lo cual resulta en cierto modo semejante a Dante, quien – dando un paso más – se deja guiar por un pagano en la *Divina Comedia*, y al que entienden asimismo en profundidad humanistas tan eximios como Boccaccio y Petrarca.²¹ Ahora bien, el gran salto respecto a Bernat Metge consiste en que, para este, el hombre no es ya prioritariamente un ser religioso sino un ser moral; cambio que no plantea por ejemplo Petrarca, como revela el *Secretum*, y contra lo que se revuelve Metge en *Lo somni*» (Butinyà 2015b, pp. 98-99).

Tant el fet d'assentar-se a la filosofia cristiana com l'extensió al camp moral de la mà del classicisme – fet fonamental a *Lo somni* – no s'han valorat suficientment o correctament. I hi aportaré dues proves de gran relleu. En primer lloc, cal observar que el que enfoca Metge al seu gran llibre I és el panorama del pensament humà vist a través de la filosofia cristiana, com es corrobora a les pàgines finals del mateix llibre (Butinyà 2007a, pp. 110-118), el qual dedica a tall d'addenda a atacar el principal adversari del cristianisme en el seu temps: l'averroisme; i que, entre bromes i veres, deixa anorreat.²² Això li permetrà en els dos llibres següents de passar a fixar el criteri moral a l'ombra del cristianisme, en coherència, i donant amb seguretat el pas de la filosofia a l'ètica; cosa que fa – mitjançant la condemna del retrògrad misoginisme, viu encara impròpiament en el corrent renovat – harmonitzant classicisme i cristianisme.

La segona prova la tenim al llibre IV, punt al qual m'estendré una mica més. En aquest darrer llibre es troba la preciosa galeria de personatges femenins, en què les heroïnes brillen sota el concepte de la virtut clàssica, sobretot dels romans. Que això ho fa en contraposició als models

20 M'he demanat sovint, en diferents treballs, quin paper feia sant Agustí per a Metge; ja que, havent-lo afermat tant al I, sembla que el que condemnava al III era l'agustinisme i la seva moral (Butinyà 2002a, pp. 317-321). Arran d'aquests plantejaments actuals, puc concloure que, així com al I partia de la interiorització agustiniana i s'hi aferrava al *De Civitate Dei*, al III declara – al damunt del text del *Secretum* – que ell fa una altra utilització del sant, no sols alliberada de la petrarquesca, ans oposada; car aquesta – a l'antiga – confonia religió i moral. Amb això, l'interlocutor que guanya en intensitat i protagonisme és Petrarca, al qual s'adreçaria en tots els llibres; o millor, perfilant més les coses, és qui pren l'alternativa quan, als dos darrers llibres, el primer interlocutor – el rei Joan – desapareix. Que sigui un interlocutor ocult no li treu protagonisme; d'altra banda, és adient amb tot el joc de fonts clandestines, al qual ens havia anat introduint des del I llibre.

21 Així com aquests dos autors assimilen a fons el missatge de Dante, esdevé amb Metge pel que fa a Lluïl (Butinyà 2006a, pp. 117-134, pp. 191-218).

22 «Metge, doncs, més que afrontar-se a l'epicureisme – com s'ha fet generalment, ja que era un recurs i posat que utilitza en bona part cara a la galeria –, s'ha de col·locar cara a l'averroisme, que vulnerava aleshores punts neuràlgics de la tradició – segons havia vist Lluïl pocs decennis abans» (Butinyà 2011a, p. 279).

hagiogràfics tradicionals ho pot revelar que entre el cabal de dones de la cristiandat només aportí Griselda.²³

D'altra banda, amb el tema de la virtut dels romans – com fa en general amb les fonts de Petrarca que segueix (Butinyà 2007a, pp. 241-243, notes 376, 379 ss.) – perfila bé les adhesions i els retrets.²⁴ I és molt simptomàtic el punt en què no combrega amb aquells, que és a més precisament el punt on Metge es declara cristià.²⁵ Ho ha explicat recentment la llatzinista Sònia Gros (2015a), en un treball en el qual destaca l'erudició insòlita de Metge. Té lloc a propòsit de la figura de Lucrecia, la virtut de la qual exalta, fent-lo inclús de manera més contundent que la seva font, les *Familiars* de Petrarca, i involucrant-se personalment en el juí:

No pux callar aquell rigorós exemplar de castedat, Lucrecia, la qual, après que hagué descobert a son marit, Col·latí, e a son pare, parents e amichs, que Sexto, fill de Tarquí, la havia per força carnalment coneguda, se mes un coltell pel ventre davant ells; e volent mostrar a les dones forçades, jatssia castes de cor, què devien fer, foragità l'esperit. Pus meravellador és que loador, però (e esquivador és en nosaltres christians ço que féu); car, punint lo peccat strany en lo seu cors, matà aquell. Vosaltres, gentils, ho havets loat, car acostumat ho haviets quant vos plahia. (Butinyà 2007a, p. 242)

Així doncs, en aquest punt i davant Tirèsias no només es defineix com cristià («nosaltres christians»), sinó que se separa dels seus incondicionals

23 Abanda de ser un reconeixement més dels seus dos grans trescentistes, Boccaccio i Petrarca, ja va descobrir Riquer fa gairebé un segle que el Griselda metgià és un homenatge molt directe al *Griseldis*. Ara bé, a la llum de l'enfocament que donem en aquest mateix treball a la relació dels dos autors – italià i català –, i dins de l'espectre moral d'aquest llibre IV, la referència subratlla el carés de correcció per part del català, ja que en contra de Petrarca subratlla que no és cap falla, ans 'història' (Butinyà 2007a, p. 245, notes 387-388), com feia també a les cartes que envoltaven el seu relat, paral·leles a les petrarquesques (Butinyà 2002c).

24 He exposat repetidament que el seguiment de Petrarca (citacions, imitacions, etc.) és crític, com ho delata la recuperació de detalls naturalistes que l'italià, més estret de mires, havia retallat dels textos clàssics (Butinyà 2002a, pp. 367-375). En general, el to crític de Metge el singularitza dins l'humanisme hispànic, apropant-lo més a la línia posterior de l'anomenat humanisme cristià. A la tesi de Santos Sopena es dibuixa aquest recorregut, en què la cultura catalana té força protagonisme: «el Humanismo cristiano empieza a asomarse en las letras catalanas con Llull (Santos-Sopena), que Metge lo encarna (Butiñá), que se olvida y vuelve a aparecer gracias a Vives (Batllori) por otras vías ajenas a la Península ibérica», p. 382, nota 219. La tesi esmentada, en eixamplar el panorama, provoca que l'humanisme cristià creixi molt en extensió, abarçant l'hispànic i encara el transatlàntic. Caldrà esperar el llibre que promet el nou doctor.

25 Tenint en compte l'exactitud metgiana, cal notar que ell no es declara com a catòlic, sinó que és Tirèsias qui ho diu d'ell (Butinyà 2007a, p. 189, nota 262).

gentils, dient al mitològic endeví - amb la ponderació que implica l'allocució directa i el vocatiu - que, contràriament, ells aprovaven el suïcidi; llunyania que encara inclou cert to de menyspreu en matisar que ho feien quan els venia en gana. El notari ha deixat la seva opinió clavada quant a la licitud d'aquest tipus de mort que alguns humanistes no condemnaven,²⁶ i ho aprofita per a arrengrer-s'hi amb la ideologia cristiana. Fet que interessa al nostre enfocament, que observa en *Lo somni* el pas de la filosofia a la forma de vida. Les cristianes.

Cal puntualitzar també que si Metge fixa una ètica d'amor - per a ell sustentada sobretot a la llegenda d'Orfeu -, així mateix esdevenia en Llull, com palesa clarament el *Cant de Ramon*. I en aquest context cal ressaltar la coincidència entre Llull - la doctrina cristiana, doncs - i els clàssics,²⁷ ja que tots dos bagatges constitueixen el de Metge, qui els fa harmonitzar. Hi ha un enclau que hi és cabdal, el que gira entorn de la figura del gentil, que ell pren del llibre lul·lià esmentat i que va seguint - ho hem apuntat ja -, però d'on salta a considerar gentils els autors clàssics (Butinyà 1995).²⁸

Llull, tanmateix, desapareix del llibre II i pràcticament del III, però - amb plena lògica amb la nostra argumentació de confluència - torna a aparèixer en el IV; i ho fa per tal d'emmarcar el llibre amb el record de *Lo desconhort*, gravant amb el concepte el final de tot el diàleg,²⁹ i el principi del llibre amb aquell mateix vocable i en una situació mimètica que la lul·liana, ja que comparteix amb el filòsof mallorquí una decepció semblant quant al seu entorn, amerat oficialment - però no autènticament - de cristianisme.³⁰

26 És interessant contraposar el suïcidi de l'heroïna de l'altra gran obra humanista en aquesta literatura, el *Curial e Güelfa*, on la mora que es treu la vida, Càmar, és la dona veritablement virtuosa i modèlica de la novel·la (Butinyà 2011b).

27 Especialment mitjançant Ovidi, a qui Metge fa profeta. Quant a Llull és sabut que, bé que els admirava des del punt de vista intel·lectual (*Lo desconhort*), no era igual quant als valors morals (*Libre de santa Maria*; ací arriba a empetitir-los davant la virtut dels tartres).

28 Potser sigui aclaridor que per mitjà de figures literàries fa certs malabarismes que sustenten el fil de la seva argumentació: del gentil lul·lià passa al gentil dels clàssics de sant Agustí; i tot seguit veurem com per mitjà de la figura de Francesco del *Secretum* passa a Ciceró. Passos que li faciliten d'establir el seu criteri cara a la moral.

29 «E jo desperté'm fort trist e desconsolat» (Butinyà 2007a, p. 282).

30 Val a dir la decepció front a una societat cristiana que no ho és en la pràctica de la vida real o quant a moral; tensió de motivació social - i no personal, com s'ha confós alguna vegada - que a Llull li capfica sobretot els darrers anys. («El conflicto que va a escocer en el primer humanismo está, pues, servido: la necesidad de coherencia moral desde unos planteamientos anticristianos - como lo eran llamativamente los misóginos -, y la revisión de la rigurosidad del mensaje clasicista, que desde el naturalismo como desde otros muchos ángulos se había ignorado en su más fidedigna realización. En una palabra, una vez advertida

Ratifica aquest comentari el fet que Metge repeteixi en aquest IV (Butinyà 2007a, p. 279 i nota 467) la mateixa frase del *De senectute*, que al I aplicà a Déu, i ara aplica als homes. Val a dir, que ell sí que compleix el repte que feia Francesco a Agustí, al *Secretum*, quant a estendre als homes el tractament confiat donat a la divinitat, tractament però que a l'obra de Petrarca no té lloc car finalment el sant fa claudicar Francesco.³¹ Personatge que li ofereix a Metge l'oportunitat de defensar i mantenir la seva proposta – val a dir la ciceroniana – que esgarrià al personatge del sant.

La coincidència de Metge amb Llull, l'adalil de la tolerància radical, s'hi fa evident en la seva defensa de la dona i de l'amor humà.³² Per tot això, si *Lo somni* parteix de sant Agustí, que li avala els clàssics-gentils, per al tema moral es recolza a Llull, el gentil del qual és el model humà, segons ampliarem més endavant. Bé que en tots dos casos hi anirà a parar al classicisme: a la teoria ciceroniana i la moral ovidiana.

Així doncs, quant a Petrarca es miri per on es miri es confirma que Metge tracta de fer-li una correcció, de manera que tota l'obra s'orienta cara a llur diàleg intern. I Metge sembla deixar constància d'un fet: que la filosofia agustiniana no basta, que cal passar pel filòsof mallorquí de la comunicació per tal de consolidar-la pel que fa a l'ètica; val a dir, que cal la via lul·liana, per tal de passar del cristianisme filosòfic al moral. No debades fou un humanista, Ferran Valentí, deixeble de Lorenzo Valla i de Leonardo Bruni, que es relacionava amb el Panormita i formava part del cercle literari del Magnànim, el primer que ajuntà llur lloa (Martines 2015).

Llull va patir força els darrers anys pel conflicte que Metge soluciona així, gràcies al classicisme i fent la cabriola de passar pel sant Agustí doctrinal i el de la ficció; però el filòsof mallorquí no va poder intuir les sortides humanistes, a l'igual que, malgrat tota la seva originalitat no va poder ultrapassar la metodologia escolàstica. Ara bé, el seu gentil seria el detonant que hi facilitaria l'enllaç a Metge. Heus ací una comprovació més quant al fet que l'Edat Mitjana venerava l'Antiguitat, però de fet no l'entenia, i que calia una assumpció molt més profunda i hábil – que va

esa fisura dentro de las filas de la cristiandad, se abría un abismo entre ética e ideología», Butinyà 2013, pp. 14-15). Sobre el vocable desconhort, poden veure Butinyà 2007b, pp. 12-13.

31 També he tractat en molts treballs d'aquest punt cabdal referent al seguiment i rebuig del *Secretum* (Butinyà 2002a, pp. 343-355), amb ocasió del recurs al *De senectute* per part de Francesco a fi de defensar l'amor humà. Podem comentar que Petrarca, arran d'això – d'aquesta íntima conversió influïda pel sant –, abandonà la redacció de l'*Africa*, com perillosa a causa de l'aspiració a la fama, i també l'amor humà, considerant-lo oposat o destorb per al diví.

32 Aquestes actituds, en Llull, s'analitzen amb intertextualitats preses de *Lo somni* en Butinyà 2009a; convé esmentar-les ací ja que mostren la seva entesa. D'altra banda, en Butinyà 2003 tracto de la filosofia d'amor en tots dos autors, Llull i Metge.

engegar l'humanisme -, la qual revelaria l'afinitat amb el cristianisme. Segons Bernat Metge.

Areces, arran del I de *Lo somni*, diu: «un planteamiento filosófico, como es el de la inmortalidad del alma, pasa a convertirse en una cuestión ética: los hombres deben cultivar la razón y la libertad, siendo éste un rasgo puramente humanista, que ya se encontraba en Lluïl. La conexión de estos dos elementos: el ontológico y el ético indica el punto de partida de la categoría *supra*, es decir, cómo la inmanencia de lo sagrado, el alma inmortal y transcendente, se proyecta hacia el hombre y hacia la acción ética de éste en el mundo» (2014, p. 39).

Així, si la coherència filosofia-moral ja és lul·liana, Metge fa un pas endavant, separant nítidament tots dos plans, com bé marca amb llibres diferents, engranats tanmateix pel mig - com vam dir -, al II.³³ Separació que és un *Leitmotiv* dels nostres dies en què, per exemple, els estats són laics i fins i tot l'Església valora tant el laïcisme; així com - i com més va més - ho és que hom visqui d'acord i de manera conseqüent amb la seva ideologia.

4 Paper de l'humanisme català o de la Corona d'Aragó

Arribats en aquest punt del treball, cau pel seu pes que aquesta producció, que inclou aquests dos grans autors, té molt a dir quant a l'Humanisme en general. I que - segons diguérem al principi - té suficients motius com per adjectivar-ne així una parcel·la que presenta la característica d'excel·lir als seus orígens, ben propers a la primera vivència, germinada a Itàlia.

La seva valoració des de l'actualitat, malgrat el seu desconeixement, no pot veure's minvada per aquesta causa, com tampoc no es pot oblidar pel fet de no haver influït - per molt diferents motius - un autor com Metge

³³ La tesis citada d'Oscar Santos Sopena efectua un buidatge semàntic i un càlcul de freqüències lèxiques de *Lo somni* (2015, pp. 206-216), d'on s'obté una coincidència respecte a aquests plantejaments. Ha aplicat l'*Anàlisi de Clúster* i de *PCA*, per mitjà de les dades recollides per l'*Anàlisi Craig Zeta*; i s'ha contrastat amb el CICA (*Corpus Informatitzat del Català Antic*). Els seus resultats indiquen l'evolució lèxico-semàntica del català a mesura que avança l'obra. Se'n deriva que «por un lado el Libro 3 y 4 son más semejantes a nivel semántico que los otros dos anteriores. Los motivos de este argumento están conectados a nivel temático: es lógico ya que cambia el tópico y pasa del tema filosófico (Libro I) y religioso (Libro II) al moral (Libros III y IV). Claramente el vaciado léxico nos aporta esta justificación. Precisamente es la lectura principal de *Lo somni*: que exige una adecuación de la ideología (cristiana) a la moral (verdaderamente cristiana) la que nos ayuda a concretar estos resultados. [...] Es decir, se puede confirmar que el orden de su escritura es el orden que tenemos en las versiones manuscritas y ediciones posteriores, puesto que temáticamente corresponde a la creación de su discurso filosófico... Metge crea un argumento que desfila de lo filosófico a lo religioso para luego debatir la cuestión moral en las dos últimas secciones», p. 213.

o una obra com el *Curial*. Ben al contrari, la seva desconexió n'hauria de ser un estímul, ja que aquesta parcel·la ofereix claus de comprensió del curs del moviment.

I tenint en compte encara Vives, nascut també en aquest àmbit i la filosofia del qual – segons les coordenades donades – és pròxima a Metge, caldria reforçar l'humanisme català, amb les aclaracions que calgui fer envers l'humanisme cristià.³⁴ Tema a més que, des de la indefinició de les essències europees, es revesteix d'un interès extremament actual.

Tot plegat i segons el fil que hem anat seguint, resulta que aquest moviment – l'humanisme d'aquesta cultura, en sentit ampli – aplega un humanista en estat pur – fet prou insòlit –: Bernat Metge; i també el gran filòsof en què es recolza i el precedeix: Ramon Llull. No es tracta, doncs, ara, de defensar el moviment o el caràcter humanístic de Metge,³⁵ havent estat reconegut ja per la seva primeria en el temps fins i tot des de plataformes internacionals deslligades del conjunt defensor o nucli reivindicador que li son propis.³⁶ Ara bé, si en el segle XV es dóna una vacil·lació envers la sensibilitat humanista – ens hem referit sovint al fet de la inseguretat de la transició, com manifesta clarament un Roís de Corella, a pesar de la seva càrrega clasicista –, l'àmbit catalano-aragonès ens torna a donar una obra d'exquisit humanisme a la novel·la *Curial e Güelfa* (Gros 2015b); text que – plenament humanístic en ideologia –, tot i que de ficció, és ja una veritable guia moral sobre temàtica amorosa. Obra aportada des de Nàpols, altre centre d'humanisme d'aquesta cultura, que compartí la seva seu de manera coetània amb València, on assenyalaríem com representatius els poemes morals D'Ausiàs March o el *Tirant lo Blanch* de

34 Donem una altra petita mostra de la concepció de Santos Sopena: «la Península ibèrica es un gran amplificador de la visió cristiana de la vida. Los elementos bíblicos llegan al pensamiento, al arte y a la literatura siguiendo un patrón social muy marcado en comparación con Europa. El cristianismo vuelve a mirar a la Biblia dando valor a la persona. De este modo surge una nueva concepción del individuo: es la subjetividad carente en el pensamiento *precristiano*. Por ello, es necesaria la unión de la tradición clásica y de la Biblia. Las dos son indispensables, ya que gracias a las derivaciones del canon griego, por consiguiente del latino, y de los pasajes bíblicos, llegamos a la creación de unas obras más amplias», de nota 7, p. 17. Presenta, doncs, alguns punts de confluència importants amb el nostre treball, significativament pel que fa a *Lo somni*: «esta obra es un viaje transnacional que ofrece la convergencia entre puentes literarios, culturales y sociales que se transforman en lo que denominaremos *Humanismo cristiano*, en este caso catalán, precisamente por el empleo de dicha lengua», p. 20.

35 Ho he fet insistentment des de fa uns dos decennis enrere: «Un altre Metge, si us plau» (2000). I ho han mantingut aferrissadament tant Batllori com Riquer.

36 Així, Schlelein 2012 (p. 94) i Fernández Gallardo 2000 (pp. 52-53). En relació al conjunt esmentat, vegin també miscel·lànies amb col·laboracions internacionals, com ara Butinyà i Cortijo 2012.

Martorell.³⁷ Conjunt important a considerar (Butinyà 2002b), doncs, bé que ens hàgim centrat a Metge.

Potser convé endinsar-se una mica més per tal d'aclarir el conflicte entre Metge i Petrarca, amb el benentès que la correcció - actitud típicament humanista - no treu la profunda admiració. Ja que, des del nostre recent angle d'observació, trobem en Metge un motiu per a la seva inicial partença en sant Agustí - a qui tant admirava Petrarca -, responsabilitzant-lo del desencert moral del gran mentor dels humanistes.³⁸ Cal comptar que si un dels pilars de l'humanisme fou la ferma convicció de trobar-se davant un canvi transcendent i irreversible - tret que també, tot i que hagi d'amagar-lo a causa de l'entorn polític (Hauf 2015), és evident en el notari barceloní -, la seguretat provenia en una molt gran part de l'ascendència de Petrarca, encara, avalada per l'estament eclesiàstic. El seu prestigi, degut a la seva absorció i revisió del classicisme i el seguiment del sant bisbe, li convertien en una mola de seguretat doctrinal. Per tant, cal valorar la gosadia - i abans la perspiciàcia - de Metge, qui fa doctrina pel seu compte i s'afronta nogensmenys que al sant en el *Secretum*; amb la qual cosa els enfilava tots dos, Agustí i Petrarca. Però hi anava de la mà del cristianíssim Llull, com ens va deixar veure al I llibre. I al record del qual lògicament remet al IV per a expressar el seu desconhort/desconsol a causa de la malarada renovació moral.

Hem avançat que Metge, com en un joc de mans, fa el truc de canvi del gentil, del lul·lià al clàssic, sota la llicència del *De Civitate Dei*, i la consegüent adjudicació del profetisme.³⁹ Amb això es dóna el sincretisme entre totes dues doctrines, ben sintetitzades a la bella llegenda de l'Orfeu ovidià - figura renovadorament cristianitzada i lliure de càrregues morals

37 No només pel *Tirant* ans pel que té de seguiment literari la seva figura sobre la del Quixot, remetem als dos estudis del professor Giuseppe Grilli 1994 i 1994-1995. Amb aquesta temàtica i discussió prengué part en un curs d'estiu sobre l'humanisme a la Corona d'Aragó, a Dénia, en 1995. Enfocament que pressuposa un dens coneixement de la sensibilitat humanística, com bé corrobora el premi d'assaig que rebé a la UNED el 1997 amb el tema: *Le decadi d'oro: Saggi sul primo Rinascimento nella Letteratura catalana*. Encara, cal ressaltar l'afinitat de l'orientació del professor Grilli envers les literatures ibèriques amb la desenvolupada a la UNED, dels anys 1990 ençà, i que encara és vigent al màster 'Literaturas hispánicas (catalana, gallega y vasca) en el contexto europeo', al si del qual s'ha llegit la tesi esmentada de Santos Sopena, o bé a la *Revista de lenguas y literaturas Catalana, Gallega y Vasca*.

38 La disjunció podria provenir de la concepció de la culpa original que fa veure l'origen humà en una naturalesa caiguda, mentre que - contràriament - defensar la innocència humana és propi dels humanistes i tot el llibre II de *Lo somni* n'és una proclama (Butinyà 2002a, pp. 291-296). Això va lligat a la despenalització del cos, a què també arribaria a Dante si entenem que limitava el mal a ofendre l'altre, i que era idea que ja davallava de Llull, gran valorador de l'home i de l'"homificans", val a dir del que fa home.

39 S'hi arrenca de Job, el millor dels gentils i gran profeta (*De Civitate Dei*), com altres gentils que han profetitzat. Poden veure Butinyà 2007a, p. 87 i nota 83, p. 89 i nota 91.

(Butinyà 2002a, pp. 337-340) –; el que queda fora és l'estretesa mental, la repressió, els escrúpols, l'antinaturalisme, tot plegat la inútil problemàtica del mentor del *Secretum*, tal com apareixia en aquesta obra.⁴⁰ La posició d'extroversió envers l'altre/Altre, sense diferenciacions de categories divina i humana, venia simplificada de manera implícita per Llull, i Metge la ratifica i porta a terme amb ocasió d'acceptar l'extensió del *De senectute* que havia proposat Francesco al seu diàleg amb el sant.⁴¹ Cal instal·lar Llull, doncs, després del sant, dins el paisatge de la filosofia cristiana. Per motius morals. Són fets que per si sols donen transcendència al moviment català per la seva inserció en la problemàtica general. Encara més, si considerem el seu encert cara al futur, ja que la filosofia moral metgiana, amb la consegüent alliberació mental i orientació social, és la que impera avui.

Així, si algú podia pensar que la filosofia cristiana, del sant passava a Petrarca, el seu intèrpret, per a Metge no és així, donat que fa el salt cap a altre filòsof laic: Llull, qui frustrava aquella successió en línia directa. I ho ha demostrat la història, ja que – tot i ser el gran mentor de l'humanisme – no se li ha considerat un gran filòsof. Mentre que Llull, a mesura que hom li ha entès, la seva figura, que estem dient que s'identifica amb la nostra ètica actual – no la d'Occident ans la del món global –, ha anat creixent.

I si algú es demana què dibuixa Metge al magnífic llibre I, des d'aquesta posició es pot confirmar: és l'ortodòxia de la filosofia cristiana, que en un moment de canvi es torçava quant a la seva aplicació; i calia assentar-la clarificant les coses. Potser que ho feia en nom de la justícia; principal atribut diví, segons Llull manté sempre i segons declara Metge repetidament. Així doncs, al darrere de sant Agustí, col·loca Llull, a tall de pas amb què es completa el curs del cristianisme. Malgrat tota la seva deferència i reverència envers Petrarca.

Aquests comentaris ens menen a una cloenda una mica teòrica, car es fa evident que hagi costat tant veure amb claredat el panorama humanístic faltant connexions d'aquest nivell al damunt del mateix moviment (Butinyà 2006a, pp. 197-225), per tal com la mateixa discussió científica i de seguiment ideològic o conceptual era incompleta.⁴² Per a Metge fou necessari d'ajuntar classicisme i cristianisme des de les doctrines agus-

---

40 Fins al punt que el final de *Lo somni*, que semblava tan estrany, llegit com una paròdia del final d'aquesta obra petrarquesca, la qual es reconeix en frases i expressions, cobra un profund significat (Butinyà 2007a, p. 281, p. 283).

41 Agustí s'hi esvera pel fet que Francesco iguali tots dos plans – l'humà i el diví – i els apliqui la mateixa actitud; finalment, Francesco hi claudica.

42 La crítica i editors de *Lo somni* (Badia, Cingolani...) que han ratificat el joc del *De senectute* – que vaig aportar en 1994 –, al damunt del *Secretum* – font aportada per Riquer 1933 –, sembla no haver capít el sentit del joc metgià, que dóna raó de tot *Lo somni* i l'atorga una ferma transcendència; val a dir, s'han quedat amb la carcassa d'aquella influència.

tiniana i lul·liana, comptant que Llull era el seu mentor; així com per a Petrarca ho era el sant.⁴³

Així, al díptic de *Lo somni* es completa la imatge de la doctrina (que inclou filosofia i moral) cristiana. La seva bellesa respon al seu propi art per tal d'esforçar-se a construir-lo en consonància, i no hi cap dubte que la matèria tractada de tan alta noblesa i greugesca hi influí. En qualsevol cas, seguint el camí iniciat pel *Secretum* – un veritable diàleg en la intimitat entre l'autor i el seu mentor –, continua seriosament i dignament – bé que més amagadament i artística – la sèrie de tantes altres variades i posteriors realitzacions humanístiques, entre les quals també hi haurà diàlegs d'alt nivell, com ara en el *De vita beata* de Juan de Lucena (Miguel 2014).

I després del barceloní, l'humanisme català va ser una festa; tot i que, en arribar el renaixement, la celebració no responia o no era adient a l'empenta original; perquè el to festiu, pel camí, havia anat perdent el caràcter revolucionari i d'autenticitat.⁴⁴

5 Algunes reflexions a tall de cloenda al voltant del fenomen de l'humanisme

El concepte del que és virtuós pot variar, però no l'exigència de coherència amb la ideologia, imperatiu que aferma Llull,⁴⁵ de qui ho recull Metge. Així, potser podria aproximar-se a una definició de l'humanisme aquesta consciència: la necessitat del pas de la filosofia a l'ètica, donat que l'Edat Mitjana cristiana vivia un desajust quant a l'assumpció del cristianisme – fet que

43 Bona prova d'aquest doble guiatge en un i altre és la conversa del fragment de l'*Apoloogia*, on Metge emula Petrarca però conversa amb Ramon (Butinyà 2002a, pp. 419-424), tot recordant tanmateix formalment el seu mestre ('Patrarcha'). Hi ha, doncs, la guia d'un mentor i la influència d'un mestre, fet ben normal a distingir.

44 Això no treu la magnificència d'obres com ara el *Quixot*.

45 Pot interessar un fet on es certifica això al *Libre del gentil e dels tres savis*, car la llei que tria el gentil al final, segons afirma Llull al *Libre de meravelles* (llibre 8, cap. XXXVI), hi «és provat»; però en aquell text no n'hi ha cap declaració, fet que havia estranyat a la crítica (Butinyà, Domínguez Reboiras 2016). Ara bé, tot i que no n'hi hagi una declaració per part del gentil, la seva elecció es manifesta ben clarament a través de l'actitud cristiana del gentil, que el delata a ell mateix com a model. Observem que, havent-se il·luminat la seva ment i volent declarar la seva opció per una llei determinada, els savis l'hi impedeixen perquè la seva reacció els ha estat una lliçó de generositat, davant la qual reconeixen que ells han de reformar-se. La declaració on Llull prova la superioritat d'una doctrina, doncs, és en aquesta mateixa actitud, la qual consistia en la seva extroversió – és a dir, l'aplicació genuïna de la doctrina cristiana en un encès apostolat – cap els homes que veu venir i als quals vol transmetre la seva felicitat descoberta. Observem que el gentil no se'n va a resar, com possiblement hauria fet un autor de l'època; n'és doncs el veritable model moral lul·lià, que aplica encertadament la millor doctrina.

feia patir molt a Llull i hi entengué Metge -. Això passava de manera semblant i paral·lela a com Metge - i Petrarca i els humanistes - s'adonaven del maltracte envers l'Antiguitat. Eren entrebancs per al desenvolupament humà. La solució metgiana feia coincidir la incomprensió del classicisme, malentès pel tarannà més medievalitzant, i la del cristianisme, mal portat a terme per una Església prepotent, alhora que ofería una harmonia a través de la moral.⁴⁶ L'esmena que fa l'humanista tenia dos vessants. I si Llull no n'havia sabut acarar un,⁴⁷ Petrarca hi fallava amb l'altre.

Totes aquestes petiteses, que recomponen un *puzzle* tan eteri com real (Butinyà 2008b) i que es donen al si del moviment humanista, no es poden percebre sense aquestes dues figures catalanes: Llull i Metge. El primer ja s'ha destacat fora de l'àmbit que li és propi (König-Pralong 2009); el segon no és gens conegut fins i tot dins l'àmbit hispànic i romànic, i a més poc entès al que li pertany.⁴⁸ La insistència en aquest autor, doncs, no és una reivindicació baldera ni molt menys deriva d'una tendència favorable a l'àmbit català. Interessa per tal de dibuixar la línia de la filosofia cristiano-agustiniana, en el sentit amb què s'hi recollia l'anterior, i en la seva direccionalitat cap a l'humanisme i la modernitat.

Si l'objecte d'admiració literària per a Metge era Boccaccio - amb el rerefons ovidià - i el seu raonament és ciceronià, el seu pensament - malgrat l'ombra potent de sant Agustí - és de clara derivació lul·liana (Butinyà 2006b); així com en gustos de tota mena el notari barceloní és petrarquià. La revolucionària barreja és la pròpia d'aquell moment de canvi - efímer per definició ja tòpica, bé que durà uns quants segles al mapa europeu -, que ho era alhora de construcció, aprofitant uns materials antics i abandonant altres per obsolets. Segons Metge no es cansa de burlar amb sermons de tota mena.

Tot plegat, al damunt de l'al·luvió classicista, Metge s'esforça per fer-hi concordar Llull, mentor seu en profunditat; a banda del fet que Petrarca sigui el seu mestre - desdoblament que no presenta cap contradicció, hem vist. I aquesta és la gràcia d'aquestes lletres en aquell segle, en què s'ajunten l'afany per a edificar sobre l'Antiguitat alhora que «s'hi produeix un

---

46 Amb el tema de la immortalitat no n'hi havia problemes, hi conjuguen les diferents tradicions; com de fet també esdevenia al *Libre del gentil*, on els savis parlen sovint anònimament, ja que segueixen la via racional que els ha ensenyat la Dama Intel·ligència. L'harmonia filosòfica de classicisme i cristianisme - que ha constituït el gruix de les seves fonts i argumentacions - la prova bé el final del llibre I de *Lo somni*, que Metge clou «no solament il·luminat mas íntegrament consolat» (Butinyà 2007a, p. 118).

47 Quant a l'entitat de l'humanisme seria cap el bagatge dels clàssics, ja que sí dóna el pas cap a la moral.

48 Aquest judici es fonamenta al fet que, dins un entorn mitjanament culte català, gairebé ningú no ha llegit *Lo somni*; i això vol dir que no s'ha sabut explicar o transmetre adequadament. Sobre la incomprensió de la crítica poden veure Butinyà 2010.

fenomen que tindrà llarga transcendència en la literatura de tots els temps, i fins en la literatura humanística: el lul·lisme» (Vilallonga 2001, p. 488).

La línia de l'evolució de l'humanisme català des d'un punt de vista sociològic i literari fa veure que de l'origen advers passà a l'exaltació i moda, per després oblidar-se, vivint però a la Corona de Castella i a Europa; a través de les quals vies tornarà a la seu catalana on s'engegà (Batllori 1995, Butinyà 2004).

La solució de Metge, però, estava tan distant del seu temps que àdhuc Orfeu li confirma la negació de Tirèsias davant qualsevol possibilitat d'èxit en la seva dèria o creença positiva i real quant a l'amor humà; idea que fundava en l'unívoca, total i racional projecció a l'altre d'arrels lul·lianes. Equival, doncs, al patiment de Llull al seu darrer període (Butinyà 2012, pp. 235-236; 2013, pp. 12-13). És el veritable drama que els provoca desconhort a tots dos autors, Llull i Metge.

A l'últim, tenint en compte que pot ser aclaridor, des d'un pla teòric girarem la situació, observant que avui tenim les bases de comportament ben clares, però no les ideològiques; com bé ho revela que encara Europa reflexioni - o badi - al voltant de les seves essències. Si al segle XIV s'assolí una unificació i es resolgué fent congruent l'ètica amb la filosofia, potser correspongui ara de fer-ho al revés, i recuperar la filosofia d'acord amb l'ètica. Això de nou es troba en el *Libre del gentil e dels tres savis*, on el requeriment per tal d'arribar a la concòrdia ideològica era de reformar-se interiorment.⁴⁹

Bibliografía

- Areces, José Ramón (2014). «*Lo Somni* de Bernat Metge: la reivindicació ontològica del hombre en el horizonte de expectativas humanista». *Revista Internacional d'Humanitats*, 32, pp. 33-52.
- Batllori, Miquel (1993). *Obra completa*, vol. 2, *Ramon Llull i el lul·lisme*. València: Tres i Quatre. Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 19.
- Batllori, Miquel (1995). *Obra completa*, vol. 5, *De l'Humanisme i del Renaiement*. València: Tres i Quatre. Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 22.
- Butinyà, Julia (1994). «Cicerón, Ovidio, Agustín y Petrarca tras *Lo somni* de Bernat Metge». *Epos*, 10, pp. 173-201.

⁴⁹ Convé remetre a la col·laboració que vaig aportar al Colloque d'Histoire de la Philosophie Médiévale, que tingué lloc a La Sorbona, amb motiu del 7è aniversari de la mort de Llull, en maig del 2016: de Courcelles, Dominique; Martines, Vincent (coords.), *La Philosophie des laïcs. Colloque d'Histoire de la Philosophie Médiévale. À partir de Raymond Lulle: Philosophies laïques et hybridation des savoirs, des Etats de la Couronne d'Aragon à l'ensemble des pays de langues romanes à la fin du Moyen Age et dans la première modernité*. El meu text, que és complement i continuació d'aquest treball: «El filòsofo laico que dio el paso de las ideas a la moral: Ramon Llull y Bernat Metge», s'editarà a l'École Nationale des Chartres.

- Butinyà, Julia (1995). «*Jo començ allà on deig, car Job no fou jueu ans fou ben gentil*». A: *Miscel·lània Germà Colón*, vol. 4. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 37-54.
- Butinyà, Julia (2000). «Un altre Metge, si us plau. Al voltant de la dissortada mort del rei Joan I a Foixà, a propòsit d'un parell de noves fonts de *Lo somni*». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 41, pp. 27-50.
- Butinyà, Julia (2001). *Tras los orígenes del Humanismo: El 'Curial e Güelfa'*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Butinyà, Julia (2002a). *En los orígenes del Humanismo: Bernat Metge*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Butinyà, Julia (2002b). «Barcelona, Nápoles y Valencia: tres momentos del Humanismo en la Corona de Aragón». *Revista de Filología Románica*, 3, pp. 81-98.
- Butinyà, Julia (2002c). «Del Griselda català al castellà» [online]. *Minor*, 7. URL http://www.boneslletres.cat/publicacions/Altres_publicacions/b29314331.pdf.
- Butinyà, Julia (2003). «Bernat Metge, defensor de la dona i l'ideal de la pau». *Revista de Filología Románica*, 20, pp. 25-40.
- Butinyà, Julia (2004). «La recepció del humanismo (del siglo XIV al XV)» [online]. URL <http://www.liceus.com/bonos/compra1.asp?idproducto=70&la-recepcion-del-humanismo-del-siglo-xiv-al-xv>.
- Butinyà, Julia (2006a). *Detrás de los orígenes del Humanismo: Ramón Llull*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Butinyà, Julia (2006b). «El humanismo catalán» [online]. *eHumanista*, 7, pp. 28-36. URL http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ehumanista/volume7/2%20Butinya.pdf.
- Butinyà, Júlia (ed. y trad.) (2007a). *Bernat Metge: Lo somni / El sueño*. Madrid: Palas Atenea.
- Butinyà, Julia (2007b). «¿Una muestra de la unidad de pensamiento en un humanista del siglo XIV?». *Studia Philologica Valentina*, 10, pp. 65-94.
- Butinyà, Julia (2008a). «El Humanismo catalán en el contexto hispánico». En: Cortijo, Antonio; Jiménez Calvente, Teresa (eds.), *El Humanismo hispano. La Corónica*, 37 (1), pp. 27-71.
- Butinyà, Julia (2008b). «Bernat Metge: *Lo somni*: un *Somnium Scipionis* redivivo y un *Civitate Dei* laico». *Revista de Filología Románica*, 25, pp. 95-106.
- Butinyà, Julia (2009a). «Ramon Llull i el primer humanisme» [online]. *eHumanista*, 13, pp. 83-103. URL http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ehumanista/volume13/5%20Butinya%20i%20Jimenez.pdf.
- Butinyà, Julia (2009b). «De la recepció de Llull a Alemanya. El *Liber de Civitate mundi* front al *De pace fidei* de Nicolau de Cusa». *Lluc*, 867, pp. 33-36.

- Butinyà, Julia (2010). «Bernat Metge». A: Hauf, Albert (ed.), *Panorama Crític de la Literatura Catalana. Edat Mitjana I*. Barcelona: Vicens Vives, pp. 311-353.
- Butinyà, Julia (2011a). «Què veets en la difinició de la ànima racional que no pogués ésser dit de les ànimes dels bruts. Tècniques humanístiques de *Lo somni* (I)» [online]. *eHumanista*, 18, pp. 267-286. URL http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ehumanista/volumel8/16%20ehumanista18.butinya.pdf.
- Butinyà, Julia (2011b). «Dues dones del 'Curial' (Càmar, la Güelfa) i els seus models». A: Bellveser, Ricardo (ed.), *Dones i Literatura entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. 1 = *Actes del Congrés Internacional Any Isabel de Villena* (València, setembre 2011). València: Institució d'Alfons el Magnànim, pp. 261-282.
- Butinyà, Júlia (ed.) (2012). *Los mundos de Ramon Llull en las lenguas de hoy*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Butinyà, Júlia (ed.) (2013). *Cuatro obras de Llull (Lo desconhort, Cant de Ramon, Liber Natalis y Phantasticus)*. Madrid: Palas Atenea.
- Butinyà, Julia (2014). «Entre 2013 i 2016: entre Metge i Llull». A: *Homenatge a Carles Miralles. Som per a mirar*, vol. 2. Barcelona: Universitat de Barcelona, pp. 51-69.
- Butinyà, Julia (2015a). «Llull y la filosofía laica medieval». A: Berlin, Henry (coord.), *Monogràfic I. Arts of Finding Truth: Approaching Ramon Llull, 700 Years Later*. *eHumanista/IVITRA*, 8, pp. 44-67. URL http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ivitra/volume8/1.monograficI/4_Butinya.pdf.
- Butinyà, Julia (2015b). «Presencia y ausencia del Humanismo en la península Ibérica». En: Ribera, Joan (ed.), *Literaturas ibéricas. Teoría, historia y crítica comparatistas*. Madrid: Universitat Complutense, pp. 93-102.
- Butinyà, Julia (2015c). «Els nexes entre Llull i l'Humanisme des de quatre angles diferents d'observació. Una hipòtesi de treball sobre possibles relacions entre Llull i Dante». In: Romano, Marta M.M. (a cura di), *Il lullismo in Italia: itinerario storico-critico*. Volume miscelaneo in occasione del VII centenario della morte di Raimondo Lullo. Palermo: Officina di Studi Medievali, pp. 95-118.
- Butinyà, Júlia; Cortijo, Antonio (eds.) (2011). *L'humanisme a la Corona d'Aragó (en el context hispànic i europeu)*. Potomac (MD): Scripta Humanistica Publishing International.
- Butinyà, Júlia; Cortijo, Antonio (eds.) (2012). «L'Humanisme a la Corona d'Aragó» [online]. *eHumanista/IVITRA*, 1, pp. i-xviii. URL http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ivitra/volumel/0a%20ehumanista.ivitra.intro.definitivo.pdf.
- Butinyà, Júlia; Cortijo, Antonio (2014). «Greece in Catalan Literature. / Grècia i les lletres catalanes» [online]. *Studia Iberica et Americana*.

- Journal of Iberian and Latin American Literary and Cultural Studies*, 1 (1), pp. 8-11. URL <http://hss.fullerton.edu/ml/journal/issues/>.
- Butinyà, Júlia; Cortijo, Antonio; Martines, Vicent (eds.) (2013). «Bernat Metge, humanista i poliglota» [online]. *eHumanista/IVITRA*, 4, pp. 1-2. URL http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ivitra/volume4/1.Intro.pdf.
- Butinyà, Júlia; Domínguez Reboiras, Fernando (eds.) (2016). *Llull Ramón: Félix o Libro de Maravillas*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos; Universidad Nacional de Educación a Distancia. *Scriptorum mediaevalium et renascentium*.
- Da Costa, Ricardo (2016). «*Lo somni*, do cárcere imaginário para a posteridade, do mundo onírico para a Literatura. Da efemeridade para a imortalidade». Em: Metge, Bernat. *O sonho / Lo somni*. Madrid: Atenea.
- Domínguez Reboiras, Fernando (2005). «Ramón Llull. El hombre y su obra» [online]. URL <http://www.liceus.com/bonos/compral.asp?idproducto=491>.
- Domínguez Reboiras, Fernando (2015). «Dios, el hombre y el mundo según Ramón Llull». *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 20, pp. 245-258.
- Fernández Gallardo, Luis (2000). *El humanismo renacentista. De Petrarca a Erasmo*. Madrid: Arco Libros.
- Grilli, Giuseppe (1994). *Dal Tirant al Quijote*. Bari: Adriatica. Biblioteca de Filología Romanza, 36.
- Grilli, Giuseppe (1994-1995). «*Tirante el Blanco* como reelaboración y como interpretación del *Tirant* de Martorell y como sugestión para el *Don Quijote* de Cervantes». *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 4, pp. 277-288.
- Gros, Sònia (2015a). «Una nota sobre Lucrècia en *Lo somni* de Bernat Metge». *Estudios Hispánicos. Lletres catalanes*, 22, pp. 83-94.
- Gros, Sònia (2015b). «*Aquella dolçor amarga*». *La tradició amatòria clàssica en el 'Curial e Güelfa'*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Hauf, Albert (ed.) (2010). *Escriptura, nació i tradició. Panorama Crític de la Literatura Catalana. Edat Mitjana I*. Barcelona: Vicens Vives, pp. 15-27.
- Hauf, Albert (2015). «El panorama literari en temps del rei Martí». A: Ferrer i Mallol, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 591-617.
- König-Pralong, Catherine (2009). «Les laics dans l'histoire de la philosophie medieval. Note historiographique» [online]. *Doctor Virtualis*, 9, pp. 169-197. URL <http://riviste.unimi.it/index.php/DoctorVirtualis/article/view/479/669>.
- Llull, Ramón (1960). *Obres Essencials*, vol. 2, *Libre de contemplació*. Barcelona: Selecta.

- Martines, Vicent (2015). «Una clave humanista de mediados del siglo XV para el Humanismo de la Corona de Aragón desde fines del siglo XIV: Ferran Valentí y el Prólogo a su traducción de las *Paradoxa* de Cicerón». *Estudios Hispánicos*, 22, pp. 105-114.
- Miguel, Jerónimo (ed.) (2014). *Juan de Lucena: Diálogo sobre la vida feliz. Epístola exhortatoria a las letras*. Edición comentada. Madrid: Real Academia Española.
- Rico, Francisco (1987). «Humanismo y ética». En: Camps, Victoria (ed.), *Historia de la ética*, vol. 2, *De los griegos al Renacimiento*. Barcelona: Crítica, pp. 507-540.
- de Riquer, Martín (ed. y trad.) (1959). *Obras de Bernat Metge*. Barcelona: Universidad de Barcelona.
- de Riquer, Martí (1964). *Història de la Literatura Catalana*. 2 vols. Barcelona: Ariel.
- de Riquer, Martí (1934). *L'humanisme català*. Barcelona: Barcino. Col·lecció Popular Barcino.
- Rubió i Balaguer, Jordi (1990). *Obres de Rubió i Balaguer*, vol. 8, *Humanisme i Renaixement*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Rubió i Lluch, Antoni (1917-1918). «Joan I, humanista i el primer període de l'humanisme català». *Estudis Universitaris Catalans*, 10, pp. 1-117.
- Santos Sopena, Óscar (2015). *Bernat Metge: la recepció del Humanismo en el àmbito peninsular* [tesi de doctorat]. Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Schlelein, Stefan (2012). «Vacilando entre Edad Media y Renacimiento: Castilla y el Humanismo del siglo XV». En: Egidio, Aurora; Laplana, José Enrique (eds.), *Saberes humanísticos y formas de vida. Usos y abusos = Actas del Coloquio Hispano-alemán*. Zaragoza: Instituto Fernando el Católico, pp. 91-112.
- Vilallonga, Mariàngela (2001). «Humanisme català». A: *Estudi General*, vol. 21, *Miscel·lània d'Homenatge a Modest Prats*, vol 1. Girona: Universitat de Girona, pp. 475-488.

